„PHILOLOGICAL STUDIES“ – Славистичко меѓународно интердисциплинарно списание од областа на хуманистичките науки

Издавач

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, Институт за македонска литература – Скопје

***Philological Studies,* Vol. XXIV No. 2 (2026)**

Главен уредник

проф. д-р Јасмина Мојсиева-Гушева – Институт за македонска литература, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, Македонија

Извршен уредник:

д-р Тамара Ќупева – Институт за македонска литература. Скопје, Северна Македонија

Уредувачки одбор

проф. д-р Ивица Баковиќ – Факултет за хуманистички и општествени науки, Универзитет во Загреб, Хрватска

д-р Бојан Чолак – Институт за литература и уметност, Белград, Србија

д-р Нина Дитмајер-Прандо – Институт за словенечка литература и литературни студии, Љубљана, Словенија

проф. д-р Роберт Ходел – Институт за славистички студии, Универзитет во Хамбург Германија

проф. д-р Бранко Тошовиќ – Институт за славистички студии, Универзитет „Карл-Франц“ во Грац, Австрија

проф. д-р Оксана Микитенко – Институт за: уметнички студии, фолклор и етнологија „Максим Рилски“, Национална академија на науки на Украина, Киев, Украина

СОДРЖИНА / CONTENT

Предговор (мк) 17

Preface (en) 18

Предговор (ср) 19

Predgovor (sl) 20

Predgovor (hr) 21

Филозофски и културолошки проблеми / Philosophical-Cultural Problems

Ангелина Бановиќ-Марковска / Angelina Banović-Markovska

ВРЕМЕНСКАТА ДИМЕНЗИЈА НА ВИСТИНАТА КАЈ ДОСТОЕВСКИ И БУЛГАКОВ /

THE TEMPORAL DIMENSION OF TRUTH IN DOSTOEVSKY AND BULGAKOV 25-52

Историја и филологија / History and Philology

Дарин Ангеловски / Darin Angelovski

КАНОНСКАТА ПРЕТСТАВА ЗА ТВОРЕШТВОТО НА ПИСАТЕЛОТ ИВАН ТОЧКО И НЕГОВАТА НЕОБЈАВЕНА КНИЖЕВНОСТ ЗА ДЕЦА /

THE CANONICAL REPRESENTATION OF IVAN TOČKO'S WORK AND HIS UNPUBLISHED WRITINGS FOR CHILDREN 55-67

Јазикот во историско-културолошки контекст (компаративен аспект) / Word in Historical and Cultural Context (Comparative Aspect)

Андреј Стојановски / Andrej Stojanovski

ПАРОДИЈАТА И ХИПЕРБОЛАТА / PARODY AND HYPERBOLE . 71-92

Литературата во интеркултурен контекст / Literature in Intercultural Context

Вељко С. Ивановић / Veljko S. Ivanović

ИДИОТ СТАНИСЛАВА ВИНАВЕРА: *РАТНИ ДРУГОВИ* И ТРАГОВИ РУСКЕ КУЛТУРЕ /

THE IDIOT OF STANISLAV VINAVER: *WAR COMRADES* AND MARKS OF RUSSIAN CULTURE 95-129

Јована Караникиќ Јосимовска, Анастасија Ѓурчинова / Jovana Karanikikj Josimovska, Anastasija Gjurčinova

ИТАЛИЈАНСКИТЕ ПРЕВОДИ НА МАКЕДОНСКИТЕ КЛАСИЦИ:КОНЕСКИ И УРОШЕВИЌ ПРЕД ЧИТАТЕЛИТЕ ВО ИТАЛИЈА /

ITALIAN TRANSLATIONS OF MACEDONIAN CLASSICS: KONESKI AND UROŠEVIĆ FOR ITALIAN READERS 131-155

Ivica Baković

MAKEDONSKI KLASICI U HRVATSKOJ: PRIJEVODNA RECEPCIJA MAKEDONSKE KNJIŽEVNOSTI I MAKEDONSKOG KNJIŽEVNOG KANONA U HRVATSKOJ OD 1991. DO 2025. /

MACEDONIAN CLASSICS IN CROATIA: THE TRANSLATIONAL RECEPTION OF MACEDONIAN LITERATURE AND THE MACEDONIAN LITERARY CANON IN CROATIA FROM 1991 TO 2025 157-196

Ivana Latković, Ana Marić

SPISATELJICE U, OKO I ONKRAJ KANONA JUŽNOSLAVENSKIH KNJIŽEVNOSTI /

WOMEN WRITERS WITHIN, AROUND, AND BEYOND THE CANON OF SOUTH SLAVIC LITERATURES 197-225

Снежана Николић / Snežana Nikolić

БАГДАЛА (1954) КАО ЗАЧЕТАК ПОЕТИКЕ ФРАГМЕНТАРНОСТИ И КОЛАЖИРАЊА У СТВАРАЛАШТВУ ДУШАНА МАТИЋА /

BAGDALA (1954) AS THE ORIGIN OF THE POETICS OF FRAGMENTARINESS AND COLLAGE IN THE OEUVRE OF DUŠAN MATIĆ 227-249

Гоце Смилевски / Goce Smilevski

ЗОШТО МАКЕДОНСКАТА КНИЖЕВНОСТ Е ОТСУТНА ОД *ЗАПАДНИОТ КАНОН* НА ХАРОЛД БЛУМ? /

WHY MACEDONIAN LITERATURE IS ABSENT FROM HAROLD BLOOM'S *WESTERN CANON* 251-267

Марко С. Тошовић / Marko S. Tošović

УСМЕНА ПРИЧА И ТИШИНА У РОМАНУ КОД ХИПЕРБОРЕЈАЦА МИЛОША ЦРЊАНСКОГ /

ORAL STORYTELLING AND SILENCE IN THE NOVEL AMONG THE HYPERBOREANS BY MILOŠ CRNJANSKI 269-290

Jakov Milovac

ĐAVOLSKA ZVIJERI, ČUDNO SAZDANA: FOKALIZACIJA I ROD U IGRI S ĐAVOLOVIM REPOM VITOMILA ZUPANA /

DEVILISH BEAST, STRANGELY MADE: FOCALIZATION AND GENDER IN VITOMIL ZUPAN'S GAME WITH THE DEVIL'S TAIL... 291-306

Марија С. Цветићанин / Marija S. Cvetićanin

ОБЛИЦИ СМЕХА У ПРИПОВЕДНОМ СТВАРАЛАШТВУ ЛАЗЕ ЛАЗАРЕВИЋА /

FORMS OF LAUGHTER IN THE NARRATIVE CREATION OF LAZA LAZAREVIĆ 307-322

Matija Ivačić, Ivan Moharić

PANSLAVIZAM JÁNA KOLLÁRA U ODABRANIM DJELIMA HRVATSKIH ILIRSKIH PJESNIKA (ADOPCIJA I TRANSFORMACIJA)

JÁN KOLLÁR'S PAN-SLAVISM IN SELECTED WORKS OF CROATIAN ILLYRIAN POETS (ADOPTION AND TRANSFORMATION) 323-350

Современото општество во културата, јазикот и литературата / Modern Society in Culture, Language and Literature

Јасмина Мојсиева-Гушева / Jasmina Mojsieva-Gusheva

ПРИРОДАТА ВО МАКЕДОНСКИТЕ НАРОДНИ БАЛАДИ (Еколошки и семантички пристап) /

NATURE IN MACEDONIAN FOLK BALLADS (An Ecological and Semantic Approach) 353-375

Проучување на говорот и лингводидактика / Speech Studies and Language Didactics

Симона Груевска-Маџоска / Simona Gruevska Madjoska

СИНОНИМИЈАТА И ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКАТА АКУМУЛАЦИЈА ВО РОМАНИТЕ НА ГОЦЕ СМИЛЕВСКИ (Семантички и стилистички аспекти) /

SYNONYMY AND LEXICO-SEMANTIC ACCUMULATION IN THE NOVELS OF GOCE SMILEVSKI (Semantic and Stylistic Aspects) 379-400

Рецензии и информации / Reviews and Information

Тамара Бабић / Tamara Babić

О ЈЕДНОЈ ПРЕКООКЕАНСКОЈ ЧЕЖЊИ / ON A TRANSEOCEANIC LONGING 403-406

Наталија Благојевић / Natalija Blagojević

ИЗМЕЂУ ПОЈМА И ТУМАЧЕЊА: VADEMECUM КАО САВРЕМЕНИ ВОДИЧ КРОЗ ИСТОРИЈУ УМЕТНОСТИ /

BETWEEN CONCEPT AND INTERPRETATION: VADEMECUM AS A CONTEMPORARY GUIDE THROUGH ART HISTORY 407-409

Валентина Миронска-Христовска / Valentina Mironska-Hristovska

ХРИСТИЈАНСТВОТО ВО ЦРНОГОРСКИОТ ДУХОВЕН И КУЛТУРНОИСТОРИСКИ ИДЕНТИТЕТ /

CHRISTIANITY IN THE MONTENEGRIN SPIRITUAL AND CULTURAL-HISTORICAL IDENTITY 411-421

Љубица Д. Нешић / Ljubica D. Nešić

СВЕТИ САВА У ИСТОРИЈИ, ТЕОЛОГИЈИ И УМЕТНОСТИ /

SAINT SAVA IN HISTORY, THEOLOGY, AND ART..... 423-428

Билјана Ристовска-Јосифовска / Biljana Ristovska-Josifovska

ТРКАЛЕЗНАТА МАСА „АКАДЕМСКИОТ ПРОФИЛ НА КРСТЕ МИСИРКОВ“ – ПО ПОВОД 150-ГОДИШНИНАТА ОД РАЃАЊЕТО /

ROUND TABLE "THE ACADEMIC PROFILE OF KRSTE MISIRKOV" – ON THE OCCASION OF THE 150th ANNIVERSARY FROM HIS BIRTH (SKOPJE, 18 NOVEMBER 2024)..... 429-435

Бојан Чолак / Bojan Čolak

СИНТЕТИЧКИ ХОРИЗОНТИ НУШИЋЕВОГ ДЕЛА: О МОНОГРАФИЈИ *КЊИЖЕВНИ СВИЈЕТ БРАНИСЛАВА НУШИЋА* ГОРАНА МАКСИМОВИЋА /

SYNTHETIC HORIZONS OF NUŠIĆ'S WORK: ON THE MONOGRAPH *THE LITERARY WORLD OF BRANISLAV NUŠIĆ* BY GORAN MAKSIMOVIĆ..... 437-441

UDK: 821.163.41-3.09

ОБЛИЦИ СМЕХА У ПРИПОВЕДНОМ СТВАРАЛАШТВУ ЛАЗЕ ЛАЗАРЕВИЋА

Марија С. Цветићанин
Институт за књижевност и уметност
Београд, Република Србија
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0006-1437-7361

Кључне речи: смех у реализму, тужан смех, усиљен смех, раскалашни смех, рустичан хумор, поређења, смех и смрт, смех и љубав

Резиме: У раду се тематизује улога смеха у стваралаштву Лазе Лазаревића, с посебним освртом на његову функцију у обликовању и разрешењу сложених наративних ситуација у којима се ликови налазе. Истражују се механизми посредством којих аутор употребљава хумор као средство наративне медијације, затим елементи који су, упркос протоку времена, задржали своју комичку релевантност у савременом читању, као и облици и поводи смеха самих јунака. Рад је структуриран у седам тематских целина, у оквиру којих се анализирају: употреба смеха као стратегије привлачења пажње субјекта романтичног интересовања; стилска средства која генеришу хуморни потенцијал текста; дистинкција између искреног, спонтаног смеха и његових симулираних или функционализованих облика; специфичности рустичног хумора; феномен (о)смеха, који се преплиће са емоцијама туге; као и појаве смеха у наративно неочекиваним и семантички напетим ситуацијама. Основна намера рада јесте да понуди више интерпретативних перспектива феномена смеха у делу Лазе Лазаревића, указујући на његову значајну, али недовољно истражену улогу у поетици српског реализма, те да афирмише смех као релевантну аналитичку категорију у проучавању не само овог писца, већ и ширег књижевноисторијског контекста епохе.

FORMS OF LAUGHTER IN THE NARRATIVE CREATION OF LAZA LAZAREVIĆ

Marija S. Cvetićanin
Institute for Literature and Arts
Belgrade, Republic of Serbia
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0006-1437-7361

Key words: realistic laughter, sad laughter, forced laughter, raunchy laughter, rustic humor, similes, laughter and death, laughter and love

Summary: The paper examines the role of laughter in Laza Lazarević's work. It is about the ways in which he used humor to overcome the complex narrative situations in which the characters found themselves, what is it that has survived the test of time and remained comic until the present moment, as well as what the heroes of the stories laughed at. By seven segments of the work, the paper treats the use of laughter as a means of gaining the attention of a person towards whom romantic emotions are cultivated, stylistic means that are carriers of the humorous potential of stories, a hearty laughter and that which is not, rustic humor, laughter through tears and that which happens in the least expected moments. The paper aims at showing several possible interpretations of laughter in the work of Laza Lazarević, highlighting its importance in the study of the narrative creativity of this writer, as well as of other authors from the Realism literary period.

Семантичко поље литерарног стваралаштва Лазе Лазаревића посматрано је из више различитих визура, од којих су поједине од посебног значаја за разумевање овог писца. Једна од интерпретативно релевантних перспектива јесте она која се усмерава на анализу развоја смеховних потенцијала у његових девет приповедака. Под тим се превасходно подразумева истицање Лазаревићевих стилских решења којима се постиже ефекат ведре комичности, али и изазивају облици тужног или усиљеног смеха.

С једне стране, у приповеткама је могуће уочити јунаке који се смеју, као и наративне сегменте који подстичу (о)смех код читалаца, било савремених настанку дела или данашњих. С друге стране, потребно је нагласити да комични сижеи, заплети и

ликови нису увек непосредно уочљиви при првом читању; напротив, њихово препознавање захтева темељно и вишеструко ишчитавање, како би се у значењским дубинама текста открили извори комичног и разумела његова функција у уметничкој структури дела[1].

Иако се може чинити изазовним тражити елементе смеховног у оквиру поетике реализма, у којој су радња и карактеризација подређене што уверљивијем приказу објективно могућег, управо таква појава показује се као унутрашње оправдана. Лазаревићев смех често није ведар, нити се јавља на очекиваним местима; штавише, појављује се у семантички напетим и егзистенцијално обележеним ситуацијама.

Сродно становиште износи и Драгана Вукићевић, која запажа: „Лазаревић није хумористички писац, али се смех често притајено јавља унутар трагичног света његових јунака. Такав смех је 'у клици', неразвијен, затомљен трагичким и ироничним доживљајем света препуњеног неправдама, патњама и разочарањима“ (Вукићевић 2014: 135).

Питање прикладности таквог смеха остаје отворено и у извесној мери амбивалентно. Лазаревић га смешта како у граничне ситуације, попут самртничке постеље, тако и у контексте љубавног удварања, при чему се у оба случаја може тумачити као функционално оправдан, али и као неочекивано стилско средство – у зависности од интерпретативне перспективе.

Приповетке Лазе Лазаревића обилују хумором који се, у извесном смислу, може доживети као временски дистанциран, односно као феномен чији је пуни значењски потенцијал условљен културноисторијским контекстом епохе у којој дело настаје. То, међутим, не подразумева да је такав хумор

[1] У раду ће термини смеховно, хуморно и комично бити коришћени као синоними, услед тога што нијансирање разлика међу њима није од кључног значаја за оне аспекте Лазаревићевог стваралаштва који ће бити анализирани овом приликом.

савременом читаоцу неразумљив, стран или мање релевантан. Напротив, овакви облици комичног поседују специфичну литерарну вредност, чему ће бити посвећена додатна пажња у наставку рада.

Уз то, уочљиво је да се јунаци приповедака неретко смеју „свим срцем“, без задршке, што представља значајан индикатор културолошких образаца времена у које је радња смештена. На тај начин отварају се питања о томе које су ситуације и поступци побуђивали радост код мушкараца и жена деветнаестог века, шта је у оквиру датог друштвеног миљеа било перципирано као забавно, као и у којој мери и на који начин је такво испољавање емоција било друштвено прихватљиво. Сви наведени аспекти могу се убројати међу значајне квалитете Лазаревићевог приповедног опуса.

Смех као средство љубавног удварања

Једна од приповедака Лазе Лазаревића, која се данас сврстава у најуспешније, јесте *Швабица*. Писана специфичним наративним поступком дијалога у писмима, она приповеда интимну борбу студента медицине Мише Маричића, којој страни сопственог бића да се приклони: емотивној, односно жељама, потребама и идејама, или рационалној, која му сугерише да Немица Ана не може бити његова животна сапутница. Приповетка је често тумачена кроз призму аутобиографског приступа, превасходно стога што је и сам аутор био лекар школован у иностранству.

У том контексту посебно је значајна комична епизода у којој Миша помаже Ани да залечи опекотину на прсту, користећи ту прилику да јој посредно изрази своје симпатије. Свестан потребе за опрезом у речима и поступцима, како би избегао могућа погрешна тумачења – како Анина тако и других станара пансиона – он се служи синегдотским обраћањем у којем повређени прст постаје „болесник“ уместо саме Ане. На тај начин хумор функционише као средство приближавања вољеној особи. У реченицама: „Госпођице, овај је прст мој болесник [...] ја имам право да га у свако доба прихватим и да видим како му је. Молим

овамо руку! [...] Госпођице, поклоните ми овај прст. [...] Зар ни цигло један прст нећете да ми поклоните? Нисам се надао. [...] Ви мени њега поклоните, а шта ћу ја с њим, то ја знам“ (Лазаревић 1996: 129–130), Миша показује да на другачији начин, изван оквира шале, не би могао да оствари физички контакт. Ана се на то „усиљено насмеши“, што се може читати као израз амбиваленте комуникације – кокетирања у границама друштвено прихватљивог и истовременог повлачења из истих разлога (Лазаревић 1996: 130). Ана, међутим, не остаје пасивна, већ и сама активно учествује у изградњи њиховог платонског односа, узвраћајући хумором. О томе Миша сведочи у писмима пријатељу: „Поче се слатко смејати, па као бајаги задиркујући ме: Хајд носите вашу књигу! Ко бајаги слике, а изгледају ко да их је наша кухарица бркљом правила“ (Лазаревић 1996: 133). Љубавна игра између њих, према Мишином казивању, дуго одолева рационалној контроли, али временом у њему преовладава разум, праћен тешким питањем исправности сопствене одлуке.

Несрећене мисли главни јунак обликује у тринаест писама пријатељу, за кога се у књижевној науци често претпоставља да функционише као његов алтер его, глас савести или као форма дневничког записа. У једном од њих он каже: „Све ћу ти испричати. Поделићу у главе. Даћу свакој мото. Развићу сву своју музу. Тим ће бити смешније. А ти се, молим те, смеј, смеј се онако од срца, како би се ја од срца заплакао, да ме није срамота и да не морам место плача прегнути на дело поштена човека“ (Лазаревић 1996: 135). Из овог одломка уочава се његова свест о могућности да посматрачу њихов однос делује комично или чак банално, иако је за њега егзистенцијално значајан. Управо кроз овај напон између трагичког и комичног, као и кроз избор наративног решења моралне дилеме, Лазаревић обликује једну од најупечатљивијих приповедака српског реализма.

Поређења са смеховним потенцијалом

Бројна су стилска средства којима се Лаза Лазаревић служио како би обликовао ликове и нарацију својих приповедака, а која се могу довести у везу с његовим хумором: ирониja, контраст, метафора, катахреза и, посебно, разноврсна поређења. О томе

пише и Душан Иванић, истичући да је уобичајен „став да реалистичка проза избјегава фигуративан говор (Ерих Ауербах), тј. да се држи основних значења ријечи“. Међутим, Лазаревић „као да је сасвим на другој страни од таквог става: описе прожима јаким фигурама, почев од необичног поређења, преко ироније, персонификације, до алегорије и гротеске, не либећи се чисте вербалне игре, травестирања и пародирања. [...] Лазаревић воли хумором прожето сликовито коментарисање“ (Иванић 2012: 72).

Међу овим средствима посебно се издваја поређење као поступак којим аутор често постиже ефект комичног. Приповетке које ће овде бити у фокусу јесу *Звона са цркве у Н* (касније преименована у *Први пут с оцем на јутрење*), *Све ће то народ позлатити*, *У добри час хајдуци*, *Вертер* и *Швабица*. Темељним читањем уочава се да се у већини Лазаревићевих приповедака могу пронаћи примери у којима поређење учествује у грађењу комике.

Посебно се издваја *Први пут с оцем на јутрење*, где се већ у уводним напоменама дечака Мише о оцу успоставља специфичан тон. Ове наизглед споредне информације показују се као кључне за карактеризацију Митра, чија уздржаност и емоционална крутост обликују читаву приповетку. Опис његовог ретког и готово неприметног смеха – „неколико пута развуче мало леву страну од уста“ – функционише као индикативан детаљ који указује да одсуство смеха у очекиваним ситуацијама није неважно, већ представља важан сигнал његове личности.

„*Никада се није смејао*, *бар не као други свет*[2]. Знам, једанпут држи он на крилу мог малог братића. Дао му сахат да се игра, а мој Ђокица окупио па гура оцу сахат у уста и дерња се из петних жила што он неће да отвори уста. *Ја и сестра да умремо од смеха*, *а то се и оцу даде нешто на смех па неколико пута развуче мало леву страну од уста*, *и око левога ока набра му се кожа. То је била велика реткост*, *и ето тако се он смејао кад се десило штогод где би неки други развалио вилице* да би се чуло у

[2] Сви истакнути делови цитата интервенција су ауторке рада.

Тетребову механу. [...] „*Никад се није шалио; ни с нама децом*, *ни с мајком*, *ни с ким другим*“ (Лазаревић 1996: 42).

То што он не реагује као други људи на комичне ситуације представља његову *differentia specifica*, која упућује на то да је одсуство смеха увод у друге особине његове личности: хладноћу, уздржаност, одсуство благости, склоност наглим испадима и потребу да одржи чврст ауторитет пред свим члановима породице, а нарочито пред супругом Марицом.

Приповетке *Све ће то народ позлатити* и *У добри час хајдуци* садрже упечатљива поређења у оквиру персонификованих описа амбијента. У првој, столица са „живописно испруженом ногом као да хоће да се фотографише“ (Лазаревић 1996: 59–60) добија ироничну функцију у светлу трагичког исхода – повратка јунака с ратишта без удова. У другој, поређење дрвета с болесником у грозници („кад иште чашу воде“) представља сликовит, хумором обојен опис природе, који уједно најављује атмосферу приповетке. Горана Раичевић у том контексту истиче да је ова приповетка „сва у анегдоти, ведром, хуморном тону“, али да се истовремено „једном топлом, фином иронијом подсмева осећањима ниподаштавања другога“ (Раичевић 2007: 92)

У приповеткама *Швабица*, *Вертер* и *Он зна све* такође се јављају поређења која могу изазвати (о)смех. У *Швабици*, Миша описује своје стање након удаљавања од Ане: „смешим и тарем руке ко Чифути кад подвале стари шешир под нов. [...] Њој не прилазим, ко пуном топу“ (Лазаревић 1996: 148). Овде се хумор јавља као средство самодистанцирања, али и као знак унутрашње напетости, јер је очигледно да се рационална одлука одржава само у одсуству вољене особе. Миша се, дакле, налази у лиминалном простору између емоције и разума, одакле се постепено приклања потоњем.

На почетку *Вертера* аутор кроз поређење уводи једно опште место: „као год што веле да вашар не може бити без кише и Цигана тако ни бања се не да замислити без карташа“ (Лазаревић 2015: 81). Овим се, наизглед успутно, уводи мотив карташке игре, који ће касније имати значајну улогу у развоју радње. Карте, као

средство разбијања доколице, посредно доводе до низа односа и ситуација које обликују судбину главног јунака.

Сви наведени примери показују да поређење код Лазаревића није пуко стилско украшавање, већ функционалан елемент, који доприноси изградњи комике, карактеризацији ликова и продубљивању значењских слојева приповедног текста.

Раскалашни смех

Иако Лаза Лазаревић у својим приповеткама обрађује сложене теме унутрашњих и друштвених превирања, настојећи да их прикаже у озбиљном кључу, уочљиво је да хумор неретко функционише као делотворно средство њихове артикулације. Пример како велика несрећа, која преобликује судбине, делује на појединца пружа лик Ђорђа Радојловића из *Ветра*, који покушава да помогне пријатељу и његовој породици након пожара који их је оставио без имовине. Наратор бележи: „[...] па је сутрадан погурен дошао нашој кући и – смејао се! Каже: 'Виде ли ти сека-Соко, нашу лимунацију!' Па онда је почео, каже мама, ситно, ситно да се смеје, док му нису ударише сузе и док није почео сасвим грцати“ (Лазаревић 1996: 23).

Употреба термина *лимунација*, у значењу изведеном из „илуминације“, означава иронично преозначавање трагичног догађаја, при чему се разорни пожар преводи у регистар свечаног осветљења. Овај поступак представља покушај да се посредством смеха ублажи трауматично искуство. Чињеница да се Ђорђе смеје готово неконтролисано, до суза и гушења, указује на смех као одбрамбени механизам – стратегију којом се настоји да се страх обузда и потисне.

Сличну функцију има и његово касније негирање болести: уколико се не именује промена која носи погоршање, она се, у његовој перспективи, може одложити или ублажити.

У приповеци *На бунару* аутор представља долазак снаје у патријархалну средину, која одбија да се у потпуности повинује затеченим нормама. Још пре доласка, лепа Анока изазива реакције које превазилазе уобичајене оквире понашања. Након

првог опијања изазваног љубавним немиром, Арсен се „уједанпут стаде смејати, безразложно, сулудо – ни зна зашто, ни крошто!“, при чему се у њему рађа и насилна намера према супарнику (Лазаревић 1996: 71). Смех је овде нераздвојив од суза и губитка контроле, што указује на стање крајње психичке растројености. Ова сцена добија додатну димензију у реакцији његове снаје: она се „заврати од смеха“ и назва га „добросрећником“ (Лазаревић 1996: 71), чиме се комични регистар укршта с наговештајем трагичних последица.

Сродан модел јавља се и у *Вертеру*, где је лик Јанка обележен наглим променама расположења: „час весео до раскалашности, час тужан и суморан као да сав свет гори, а све с какве ситнице“ (Лазаревић 2015: 82). Његово понашање условљено је немогућношћу остварења љубави и страхом од доласка Маријиног мужа, што га доводи у позицију идентификације с Гетеовим јунаком. У таквом контексту споредни лик Катанића добија значајну функцију у динамици радње. Током заједничког окупљања, његове анегдоте изазивају општи смех: „[...] да и Младен, и Марија, и Јанко, па и Цуја, брисаше сузе које им од смеха удараше“ (Лазаревић 2015: 100). Ипак, овај смех није лишен двосмислености, будући да се показује како Катанићеве шале не произлазе из искрене ведрине, већ садрже прикривену намеру, усмерену ка продубљивању напетости унутар љубавног троугла.

У том смислу може се закључити да раскалашни смех у Лазаревићевим приповеткама ретко има искључиво комичку функцију: он је истовремено показатељ унутрашњих ломова, средство одбране од трауме и инструмент суптилне наративне манипулације.

Рустичан хумор

Комично у приповеткама Лазе Лазаревића нужно је посматрати из перспективе протока времена – не као пуке временске дистанце, већ као процеса који подразумева и промене и трајности у појму смешног.

Од деветнаестог века до данас, разумевање комичног значајно се трансформисало, пратећи промене у друштву и култури. Ипак, бројна књижевна дела настављају да изазивају (о)смех и након више генерација читалаца. О томе пише Игор Перишић у студији *Увод у теорије смеха*, позивајући се на Луиђија Пирандела, који сматра да, иако сваки народ има сопствени хумор, прави хуморизам – способност стварања хумора – представља универзалну категорију (Перишић 2012: 13). У том смислу, о хумору код Лазаревића може се говорити из перспективе савременог читаоца, односно кроз оно што и данас задржава комичан потенцијал, при чему такав хумор често има ефекат онеобичавања.

Када главни јунак *Ветра* настоји да подстакне свог пријатеља, доктора Јоцу, да му се повери, он му у шали каже: „Ти мислиш: ако ти знаш да се бубрегом не дише, а опет, да се у мозгу не прави жуч – да знаш све и свја?“ (Лазаревић 1996: 32). Иако овај дијалог наизглед не делује као расправа, он функционише као сигнал промене у тону разговора, отварајући простор за озбиљнију комуникацију. Употреба хумора као уводног механизма за продубљивање односа и померање наративног тока, представља чест поступак у Лазаревићевим приповеткама.

У *На бунару*, први опис Аноке гласи: „А у Бурмаза је кћи – кћи и по! Да пројашеш, што кажу, поред ње, па да она превали оним пустим очима, очас ти мркне свест, и једва се држиш на коњу“ (Лазаревић 1996: 69). Њене очи функционишу као синегдоха потенцијалне дестабилизације породичног поретка, чиме се већ у уводном опису наговештава централни конфликт приповетке. Сличан ефекат постиже се и у приповеци *Он зна све*, где опис друштвеног контекста – „људи нису спавали ни седали, већ посртали с носа на уста и с уста на нос; с ногу су јели...“ (Лазаревић 2015: 128) – уводи атмосферу која истовремено има хуморни и карактеролошки значај. У таквом амбијенту, појава јунака који одступа од очекиваних образаца понашања неминовно доводи до изневеравања друштвених очекивања и наративног преокрета.

У *Швабици*, једна од епизода са израженим хуморним потенцијалом јесте разговор са Кларом која, услед непознавања словенских народа, претпоставља њихову цивилизацијску инфериорност. На питање да ли Срби познају клавир и да ли он свира неки инструмент, Миша одговара: „У дромбуљу, госпођице“, на шта његов пријатељ Туманов „лако прсну у смех“ (Лазаревић 1996: 144). Овај одговор истовремено је духовит и ироничан, али и потенцијално увредљив, што Миша брзо увиђа, настојећи да ублажи ситуацију и понуди се да свира за све.

Сви наведени примери указују да рустичан хумор код Лазаревића није сведен на пуку комичност, већ представља сложен израз културног контекста, друштвених односа и карактеризације ликова, задржавајући своју интерпретативну вредност и у савременом читању.

Усиљен смех

Из приповедака Лазе Лазаревића јасно је да смех није нужно израз среће, нити мора поистицати из пријатних животних околности. Његови јунаци суочавају се са тешким одлукама, попут попа из *Школске иконе*, који шаље ћерку на школовање и при томе „силом развуче уста“ (Лазаревић 1996: 102). Иако сам неук и скептичан према образовању, настоји да је испрати с осмехом, који је, међутим, очигледно усиљен.

Уз ову приповетку, и *Швабица* у великој мери садржи ситуације у којима се јунаци осмехују из учтивости, прикривеног незадовољства или латентне туге. У једној од вечери обележених напетошћу, Миша каже Ани: „Још који корак, па ћете се ослободити мојега досадног друштва. Она срдито-тужно развуче крајеве усана. [...] Ја хтедох да окренем све у шалу. Почех кроз усиљен смех [...]“ (Лазаревић 1996: 141). У оваквим ситуацијама усиљен смех произлази из сложеног сплета осећања – туге, разочараности и нелагоде – што омогућава да се посматра и као варијанта тужног смеха.

Смех се, притом, често јавља као средство за ублажавање неугодних ситуација. Тако се Ана обраћа Клари: „Кларо, Кларо – рече она усиљено смејући се. Зар су Мађари Словени? То је као

кад би неко тврдио да наш језик има сродности с персијским“ (Лазаревић 1996: 143). Хуморно поређење овде има функцију да ублажи потенцијалну увреду и спречи да разговор прерасте у отворен конфликт. За разлику од ње, Макс покушава сам да се извуче из непријатне ситуације: „Онда прсну у смех, очевидно био се збунио. [...] Поче се још усиљеније смејати. [...] Смех је био усиљен, али он није знао како да престане“ (Лазаревић 1996: 152). Овде смех открива немоћ јунака да контролише сопствену реакцију, те постаје знак унутрашње несигурности.

У својој студији *О магији и религији* Веселин Чајкановић указује да „и за усиљен смеј мора постојати какав добар разлог, рецимо претерана љубазност, каприс, страх, или каква било потреба да се право расположење сакрије“ (Чајкановић 1985: 23). У том светлу, усиљен смех код Лазаревића може се тумачити као стратегија прикривања унутрашњих стања, односно као покушај јунакâ да, привремено, одложе суочавање са сопственим емоционалним и егзистенцијалним проблемима.

Тужан смех

То што се Јанко из *Ветра* заљубљује у Ђорђеву ћерку а да је ни не познаје, те под утицајем те фиксиране представе проживљава низ интензивних емоција, из перспективе савременог читаоца може деловати комично. За самог јунака, међутим, у том искуству нема ничег смешног – оно је од почетка прожето трагичним обележјима. У овој приповеци јасно се показује да комично и трагично често коегзистирају, не искључујући се међусобно. О њиховом односу писао је Луиђи Пирандело, истичући да се у хуморизму трагички и комички ефекти прожимају, те да „ништа није озбиљније од смешног“ (Перишић 2012: 18).

Ветар није усамљени пример оваквог дуализма. У приповеци *На бунару* напори главне јунакиње да преобликује функционисање породичног дома могу изазвати (о)смех, али истовремено доводе до ситуација које се могу описати као стање „физиолошке неодлучности између плача и смеха“ (Перишић 2012: 129). Кулминација приповетке доноси катарзично

ослобађање акумулираних емоција, након чега следи преокрет ка повољнијем исходу.

У значајном броју Лазаревићевих приповедака јавља се тренутак наративне напетости, у коме су јунаци обележени мешовитим, тешко разграничивим емоцијама. У тим ситуацијама долази до спајања два основна израза емоционалности – суза и смеха. За Јанка из *Ветра* наратор бележи: „На њему је било нешто тужно, па – не умем вам друкчије описати – па весело!“ (Лазаревић 1996: 19). Сличан ефекат уочава се и код Митра у *Први пут с оцем на јутрење*, на чијем се лицу појављује „некакав тужан и милостив осмејак – није то никад пре било“ (Лазаревић 1996: 53). У *Све ће то народ позлатити* младић који се враћа с ратишта покушава да ублажи утисак сопственог страдања „жалостивим осмејком око усана“ (Лазаревић 1996: 66). Овакво преплитање супротних емоција јавља се и код Арсена из *На бунару*, који, под утицајем љубавног немира и алкохола, истовремено плаче и неконтролисано се смеје.

У тумачењу ових појава значајан је увид Драгане Вукићевић, која у тексту „(Не) читљивост или (не) исписивост душе (О непомирљивим читањима Лазаревићеве прозе)“ сучељава ставове Антуна Густава Матоша, Лазе Костића и Милана Кашанина. Док Матош и Кашанин сматрају да Лазаревић не успева да изрази „плач душе“, Костић у истим местима препознаје „смех“ (Вукићевић 2011: 49). Савремена рецепција у великој мери превазилази Матошеве и Кашанинове примедбе, док Костићев увид остаје релевантно полазиште за разумевање начина на који Лазаревић нијансира емоционална стања својих ликова.

Тужан смех, тако, код Лазаревића представља сложену емотивну категорију, у којој се преплићу супротне емоције, откривајући дубље слојеве психолошке и наративне структуре његових приповедака.

Смех на самртничкој постељи

У блиској корелацији с тужним смехом налази се и онај који се јавља на самртничкој постељи, као облик смеха који, наизглед,

долази у неприкладном тренутку. Два таква примера уочљива су у стваралаштву Лазе Лазаревића, у приповеткама *Школска икона* и *Он зна све*.

Попадија из *Школске иконе* доживљава постпорођајне компликације након рођења ћерке у позним годинама, услед којих јој је живот угрожен, па јој се „ваљда од бола, развуче лице, трже се једном и онда као да се осмјехну и као да отвори мало руку, кад јој Иконија тури у њу воштаницу“ (Лазаревић 1996: 89). У традиционалној култури постоји веровање да је појава осмеха на лицу умируће повољан знак, будући да смех није „само знак доброг расположења већ је то и *најјача манифестација живота*“ (Чајкановић 1985: 34–35). Такав крај живота уједно имплицира и повољан прелазак у загробни свет. Ова сведочанства указују да је значење смеха било предмет промишљања и пре теоријских артикулација, у оквиру обредне и верске праксе. Након смрти супруге, поп остаје сам са Маријом, која постепено постаје средишња фигура заједнице, око које се окупљају мештани, настојећи да допринесу њеном васпитању и образовању, чиме се посредно наговештава и шири културни преокрет.

У приповеци *Он зна све* открива се однос према болести у сеоској средини деветнаестог века, што је сажето у реченици: „У оно доба није у јесен било леда ни за пиво, а камоли за болеснике“ (Лазаревић 2015: 138). Из савремене перспективе, оваква хијерархија приоритета може деловати парадоксално, али у датом историјском и културном контексту она има своје оправдање. Даљи ток приповетке открива исход повреде младог јунака и функцију те епизоде унутар шире наративне структуре.

У овом раду настојали смо да издвојимо и интерпретативно осветлимо неколико типова смеха у стваралаштву Лазе Лазаревића, имајући у виду њихову аналитичку релевантност. То, међутим, не подразумева да је тема исцрпљена, већ, напротив, указује на потребу за даљим истраживањима различитих смеховних потенцијала у ауторовом делу. Пажљивим читањем приповедака уочавају се сегменти који, иако често прикривени озбиљним наративним тоном, поседују изражен хуморни набој. Њихово издвајање и тумачење омогућавају боље разумевање

улоге хумора у обради тема као што су немогућа љубав, болест, порок, као и психичка и духовна превирања појединца и заједнице. Овакво раслојавање приповедака истиче још један аспект њихове уметничке вредности и потврђује оправданост интерпретативних приступа из различитих перспектива.

Литература / References

Примарна / Primary

Антологијска едиција „Десет векова српске књижевности“, књ. 40. *Лаза Лазаревић. Јанко Веселиновић* [*Laza Lazarević. Janko Veselinović*]. Прир. Снежана Милосављевић Милић, Мирко Ђукић. Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 2015. (In Serbian.)

Лазаревић, Лаза. (1996). *Приповетке* [*Stories*]. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства. (In Serbian.)

Перишић, Игор. (2012). *Увод у теорије смеха* [*An Introduction to Theories of Laughter*]. Београд: Службени гласник. (In Serbian.)

Секундарна / Secondary

Вукићевић, Драгана. (2014). „Смех у белом“ [“Laughter in white”]. *Огледавања: Лаза Лазаревић – Симо Матавуљ* [*Mirroring: Laza Lazarević – Simo Matavulj*]. Ниш: Филозофски факултет. (In Serbian.)

Вукићевић, Драгана. (2011). „(Не) читљивост или (не) исписивост душе (О непомирљивим читањима Лазаревићеве прозе)“ [“(Un)readability or (un)printability of the soul (On irreconcilable readings of Lazarević’s prose)”]. У: *Приповедна уметност Лазе К. Лазаревића*, зборник радова [*Narrative Art of Laza K. Lazarević*, *Collection of Works*]. Ур. Милета Аћимовић Ивков. Шабац: Библиотека шабачка. (In Serbian.)

Дамјанов, Сава. (2012). „Лаза Лазаревић у 21. веку“ [“Laza Lazarević in the 21st century”]. У: *Нова читања традиције* [*New Readings of Tradiction*]. Београд: Службени гласник. (In Serbian.)

Иванић, Душан. (2012). „Приповједачки хоризонти Лазе Лазаревића“ [“Narrative horizons of Laza Lazarević”]. У: *Лаза К. Лазаревић*: *живот и дело* [*Laza K. Lazarević: Life and Work*]. Београд: Српско лекарско друштво. (In Serbian.)

Кашанин, Милан. (1968). „Светлост у приповеци“ [“Light in the story”]. У: *Судбине и људи* [*Fates and People*]. Београд: Просвета. (In Serbian.)

Константиновић, Зоран. (2003). „Дискурз и противдискурз, приповедање и казивање у Лазаревићевој причи *Ветар*“ [“Discourse and counter-discourse, narration and telling in Lazarevic’s story *The Wind*”]. У: *Научни састанак слависта у Вукове дане* [*Scientific Meeting of Slavists in Days of the Vuk*]. Књ. 15, св. 2. Београд: Међународни славистички центар. (In Serbian.)

Недељковић, Драган. (2003). „О ’Школској икони’ Лазе Лазаревића и поводом ње“ [“About the ’School icon’ of Laza Lazarevic and its occasion”]. У: *Научни састанак слависта у Вукове дане* [*Scientific Meeting of Slavists in Days of the Vuk*]. Књ. 15, св. 2. Београд: Међународни славистички центар. (In Serbian.)

Ненин, Миливој. (2003). „Нови Лаза Лазаревић“ [“New Laza Lazarević”]. *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, књ. 51, св. 1–2). Нови Сад: Матица српска. (In Serbian.)

Николић, Милија. (1996). „Дарови српској књижевности“ [“Gifts to Serbian literature”]. У: Лаза Лазаревић. *Приповетке* [*Stories*]. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства. (In Serbian.)

Раичевић, Горана. (2007). *Лаза Лазаревић: јунак наших дана* [*Laza Lazarević: The Hero of Our Days*]. Нови Сад: Академска књига. (In Serbian.)

Чајкановић, Веселин. (1985). *О магији и религији* [*About Magic and Religion*]. Београд: Просвета. (In Serbian.)